

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך ס, תשע"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לתולדות הדיונים בתעתיק

התעתיק מעברית לאותיות לטיניות

הדיון הראשון

שאלת התעתיק של השמות העבריים מעברית לכתב לטיני נדונה באקדמיה ללשון העברית בסמוך לכינונה, וכדברי זאב בן-חיים היה זה משום ש"עם הקמת המדינה נעשה הצורך דחוף ביותר לספק למוסדותיה תעתיק מוסמך במשאל ומתנם עם מוסדות חוץ" [פריט 16, עמ' 228].

בראשית שנת תשט"ו (1954) כוננה האקדמיה ועדה מיוחדת לתעתיק [פריט 1]. חבריה היו זאב בן-חיים, שמואל ייבין ויעקב פולוצקי. מזכיר הוועדה היה מאיר מדן. הוועדה הכינה את הצעת היסוד לדיוני האקדמיה, וזו נדונה בשמונה ישיבות של מליאת האקדמיה בשנים תשט"ו-תשט"ז (1955-1956) [פריטים 2-8]. בסופו של דבר נקבעו שתי שיטות: התעתיק הפשוט – המיועד לשימוש עממי, ויש בו ויתור על כמה הבחנות (ראו עמ' 13-16); התעתיק המדויק – הרחבה של התעתיק הפשוט שנועדה לסימון מדויק של המילים (ראו עמ' 17). הכללים פורסמו ברשומות בשנת תשי"ז (1957) וב"זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" [פריט 50].

הדיונים בשנים תשנ"ה-תשע"א (1995-2011)

שאלת התעתיק מעברית לכתב לטיני העסיקה את האקדמיה ללשון העברית בשנים האחרונות שוב ושוב בעקבות פניות של גורמים נכבדים מאוד:

1. באייר תשנ"ה (מאי 1995) קיבל נשיא האקדמיה מכתב משר החינוך דאז, פרופ' אמנון רובינשטיין. בין השאר כתב השר: "ברצוני להביע בפניך את הסתייגותי מהכיתוב הלטיני, כפי שהוא מופיע בשלטי הדרכים [...] יש בכיתוב הזה כדי להטעות את התייר [...] אבקש לקיים דיון נוסף בעניין זה, ולבחון את האפשרות המוצעת כאן, לפיה הכיתוב ייעשה על פי הכללים של התעתיק לאנגלית" (ראו לעיל עמ' 64).

* האזכורים בסוגריים מרובעים מתייחסים אל רשימת הפריטים חביליוגרפיים בעמ' 90-93.

בעקבות פנייה זו דנה בסוגיה ועדת הדקדוק של האקדמיה והגישה למליאת האקדמיה הצעה. מליאת האקדמיה דנה בהצעה בישיבתה בשבט תשנ"ו (ינואר 1996), ואולם חברי האקדמיה לא הגיעו לכלל הסכמה, והכללים הקיימים נותרו על כנם [פריט 9].

2. בראשית שנת תשנ"ט (שלהי 1998) הגישו אביאל רון, שעמד בראש המרכז למיפוי ישראל, ופרופ' נפתלי קדמון לאקדמיה בקשה נמרצת לדון שוב בעניין התעתיק. הם צירפו לבקשתם מחקר של פרופ' קדמון על אופן ההגייה של הכתוב בשלטים – לפי התעתיק הקיים – בפי תיירים המגיעים ארצה (ראו לעיל, עמ' 65). בעקבות פנייה זו נדונו כללי התעתיק מחדש בתנועה מצומצמת ואחר כך בשבע ישיבות של ועדת הדקדוק של האקדמיה. ועדת הדקדוק הגישה למליאת האקדמיה הצעה לכללי תעתיק חדשים, וזו נדונה בכבוד ראש בשתי ישיבות בחורף תש"ס (1999–2000) [פריטים 10, 11]. בדיון עלתה מגמה מחמירה אף יותר ממה שנקבע בכללים הקיימים: התנגדות גורפת לשימוש בדראויות (דיגרפים, כגון sh) ודרישה להבחנה בין א' ל־ע. אילו התקבלו החלטות באותו הדיון, הן היו נראות מנקודת מבטם של הפונים כעיוות ולא כתיקון. הוחלט אפוא להסיר את השאלה מסדר היום ולאצול לנשיא האקדמיה את הסמכות לקבוע מה יעשה בעניין.

3. בשנת תשס"ה (2005) יזם יו"ר ועדת הכלכלה של הכנסת, חבר הכנסת אמנון כהן (מסיעת ש"ס), דיון בנושא חוסר האחידות בכיתוב השמות בשלטים. ביום י"ח בכסלו תשס"ו (19 בדצמבר 2005) אושר בכנסת תיקון המסמך את שר התחבורה לקבוע כללים "בדבר קביעת כתיב אחיד בעברית, בערבית ובאנגלית של שמות המופיעים על גבי תמרורים המוצבים בדרכים". נקבע שהכללים יובאו לאישור ועדת הכלכלה של הכנסת בתוך תשעה חודשים.

למהלך האחדת הכיתוב בשלטים הצטרפה ועדת השמות הממשלתית בראשותו של פרופ' משה ברנר עם מינויו בפועל לראשה. הוא פנה אל נשיא האקדמיה פרופ' משה בר-אשר בבקשה לקדם את התאמת הכללים לצורכי השילוט והמיפוי. בשנת תשס"ו (2006) נפגשו נציגי האקדמיה עם נציגי ועדת השמות הממשלתית, ובהם יו"ר הוועדה פרופ' ברנר ופרופ' נפתלי קדמון, ועם נציגי המרכז למיפוי ישראל, והוחלט לדון מחדש בתעתיק שימושי המיועד לשלטי דרכים ולמיפוי. בשל חילוקי דעות חריפים בעניין התעתיק שהתגלעו במליאת האקדמיה בישיבתה באייר תשס"ו (מאי 2006) [פריט 12] החליטה המליאה להטיל על ועדת הדקדוק של האקדמיה להכריע סופית בעניין. ואמנם ועדת הדקדוק גיבשה הצעה לתעתיק פשוט בסיוון ובתמוז תשס"ו (יוני 2006), והצעה זו קיבלה תוקף של החלטת האקדמיה. הכללים החדשים פורסמו ברשומות [פריט 53] ובאתר האקדמיה במרשתת [פריט 56].

ואלה עיקרי השינויים בתעתיק לצורכי שילוט ומיפוי לעומת הכללים הקודמים:

1. א (עיצורית) ר־ע מתועתקות רק (ותמיד) באמצע המילה.
2. ו מתועתקת ב־v (ולא ב־w).
3. צ מתועתקת ב־ts (ולא ב־z).
4. ק מתועתקת ב־k (ולא ב־q).
5. לא כל שווא נע מתועתק ב־e, אלא רק שווא נע נהגה.

בשנים תש"ע–תשע"א (2010–2011) דנה ועדת הדקדוק במעמדו ובתוקפו של התעתיק המדויק שנקבע בשנת תשי"ז. לאחר התלבטות החליטה הוועדה להותירו על כנו – בשינויים קלים – במה שנוגע לעיצורים ולהשוותו לתעתיק הפשוט במה שנוגע לתנועות. החלטות הוועדה אושרו במליאת האקדמיה באדר ב' תשע"א (מארס 2011) [פריט 13], והודעה על כך פורסמה ברשומות [פריט 55].

התעתיק מלועזית לעברית

התעתיק מלועזית לעברית העסיק את אנשי תחיית הלשון בשל הצורך לתת לבוש עברי לשמות לועזיים. יוסף קלוזנר היה הראשון שדן דיון שיטתי בשאלה זו – במאמר משנת תרנ"ו (1896) [פריט 21]. בשנת תרע"ג (1913) הוא אף פרסם "מחברת מיוחדת" בשם "טראנסקריפציה עברית" [פריט 22]. בשנת תשי"א (1941) דנה ועדת הכתיב של ועד הלשון בהכנת הצעה לכללי הטרנסקריפציה ולפניה מחברתו של קלוזנר. ההצעה פורסמה ב"לשוננו" בראשית שנות הארבעים [פריט 24]. חברי הוועדה היו יעקב נחום אפשטיין, דוד צבי בנעט, חיים בראדי, נפתלי הרץ טורטשינר, דוד ילין ויוסף קלוזנר. מזכיר הוועדה זאב בן-חיים.

כללי האקדמיה הראשונים

בימי האקדמיה ללשון העברית נדונה סוגיית התעתיק בשנת תשכ"ט (1969) בוועדה שחבריה זאב בן-חיים, מאיר מדן, חיים רבין ומאיר שלי ומזכירתה שושנה בהט (זיכרונות האקדמיה ללשון העברית טז, ירושלים תשי"ל, עמ' 85). הכללים נדונו במליאת האקדמיה בשנת תשי"ל (1969–1970) [פריטים 26–29]. הסימן לתנועת [e] נדון בשתי ישיבות בשנים תשל"ב ותשל"ה (1972, 1975) [פריטים 30, 31]. רק עם אישורו של הסימן אָ לציון תנועת [e] אפשר היה לפרסם את הכללים. והם אמנם נתפרסמו ברשומות בשנת תשל"ז (1977) [פריט 51]. בישיבות המליאה בשנים תשמ"ו–תשמ"ז (1986) נדונה מחדש שאלת התעתיק של תנועת [e], והוחלט לבטל את האליף הסגולה [פריטים 32–34].

הדיון השני

כללי התעתיק נדונו בוועדת הדקדוק בשלוש ישיבות בשנת תשנ"ז (1997), בישיבה בשנת תשס"ב (2002) ובתשע ישיבות בשנת תשס"ג (2003). הם נדונו במליאת האקדמיה בשמונה ישיבות בשנים תשס"ד-תשס"ז (2004-2007) [פריטים 35-42], ובסוף שנת תשס"ז (2007) אושר המסמך המלא של כללי התעתיק החדשים מלועזית לעברית [פריט 43]. הכללים פורסמו באתר האקדמיה במרשתת [פריט 56]. הודעה על אישור הכללים פורסמה ברשומות [פריט 55].

הבעיות בכללים הישנים

נקודת התורפה העיקרית של הכללים הישנים הייתה בתעתיק התנועות:

1. הכללים התעלמו מקיומן של שתי דרכי הכתיב הקיימות: הכתיב המנוקד והכתיב חסר הניקוד. הם העמידו מערכת כתיב שבה מקצת התנועות מסומנות באמות קריאה בלבד ומקצתן באמות קריאה מנוקדות (שהניקוד בהן חובה). דוגמה בולטת לסימון תנועות שאינו עולה בקנה אחד עם נוהגי הכתיב והניקוד בעברית: **אָו** - תעתיק הדראות eu, כגון זאָוס; **או** (בלי נקודה ב־ו לסימון השורוק) - תעתיק הדראות au, כגון אוגוסטוס, אוגסבורג, באומגארטאן.

יתר על כן, כללי התעתיק הישנים יוסדו על כללי "שבע הנקודות" של הכתיב חסר הניקוד, שלפיהם משתמשים ב־ו חלומה ושורוקה ואילו ו עיצורית נכתבת באות יחידה. משנקבעו כללי כתיב חדשים שבהם אין חובה לנקד ו חלומה ושורוקה, בטל היסוד לכללי התעתיק במתכונתם זו.

2. הסימן השנוי במחלוקת לתנועת [e] - **אָ** - בוטל כאמור, ועמו גם הסימנים לדראותיות [ey] ו-[eu] (**אָי**, **אָו**), ולא נאמר מה תהיה דרך התעתיק החלופית. עם ביטול הסימן הזה נשמטה הקרקע מתחת תעתיק התנועות כולו.

על בעיות אלו ועל בעיות נוספות בניסוח הכללים הישנים עמד אמנון שפירא, חוקר במפעל המילון ההיסטורי, במכתב למזכירות המדעית מיום ב' בשבט תשמ"ה (1985). במכתב זה הוא הצביע על שורה של פגמים בניסוח ההחלטות. הנה שלושה מהם:

- במבוא לכללים נאמר ש"אין מעתיקים את המילים על פי כתיבן במקורן", ואולם בכללים נאמר כי "ר מציינת את ההגה r (גם כשאינו נשמע בעליל)", וכן "ית היא תעתיק של th באנגלית (אף כשהיא מבוטאת ט)".
- השמות שהובאו כדוגמאות לא שיקפו מגוון רחב דיו של כתיבים בשפות השונות.
- על אף ההחלטה שלא להבחין בין [v] ל-[w] הוכנס [w] בדלת האחורית בצירופים האלה: [eu] = **אָו**; [aw] = au - **או** (בלי שורוק); [kw] - **קו** (כגון קוינט).

הדיונים בוועדת הדקדוק

הבעיות לסוגיהן חייבו את ועדת הדקדוק לעיין מחדש בכללי התעתיק ולגבש מערכת חדשה של כללים – השונים מקודמיהם במבנם ובמקצת פרטיהם. הנה כמה מן הסעיפים שנדונו בוועדה:

1. בגיבוש הכללים הובא בחשבון הנוהג בכתובת השמות, כגון מידת השימוש ב־א לסיומן תנועת [a].
2. נוסף על שלושת העיצורים הזרים שנותרו להם כתיב באות גרושה (ג', ז', צ') נשקלה בוועדה ההצעה לציין באות גרושה את ההגה [w] (ו') ואת ההגה [ð]. בסופו של דבר החליטה המליאה להשתמש בגרש במקרים האלה: ד' [ð], ח' [x], ת' [θ].
3. שאלת הניקוד נדונה ביסודיות בוועדה. הבעיה העיקרית הייתה היחס בין חמש התנועות שבפינו ובין מערכת הניקוד הטברנית על שבע תנועותיה והקושי להחיל על שמות לועזיים את הכללים הסבוכים של ניקוד ההברות – הקשורים למבנה ההברה (סגורה או פתוחה, מוטעמת או לא מוטעמת). הוועדה הציעה למליאה מערכת ניקוד מיוחדת לשמות הלועזיים, ואולם הצעתה נדחתה והוחלט להחיל עליהם את כללי הניקוד של מילים עבריות במידת האפשר.
4. הוועדה נתנה את דעתה על בעיית הדגשים, ובעיקר הדגשים הקלים, והוסיפה פרק לעניין זה.
5. שאלה שנתרה בצריך עיון: באיזו מידה יחולו הכללים על מילים שאולות?

התעתיק מערבית לעברית

בשנת תשמ"ד (1984–1985) הובא לראשונה עניין התעתיק מערבית לעברית לדיון במליאת האקדמיה ללשון העברית [פריטים 44, 45]. הקו העקרוני ששיקפו הכללים שאושרו בדיונים אלו היה תעתיק על פי הכתיב הערבי, ולפי זה האות **ص** תתועתק ב־**צ**, האות **غ** תתועתק ב־**ע** בצירוף סימן הבחן וכיו"ב. הכללים האלה לא פורסמו. בישיבת מליאת האקדמיה בתמוז תש"ן (יוני 1990) הציג פרופ' יהושע בלאו, נשיא האקדמיה דאז, הצעה של ועדת הדקדוק שלפיה יחולו קצת שינויים בתעתיק שנקבע, כדי שיוכל לשמש בצורתו המלאה כתעתיק מדעי, ובהשמטת סימנים שאינם מצויים בבתי הדפוס הרגילים – גם כתעתיק כללי. ההצעה נדונה בישיבה ואושרה פה אחד [פריט 46]. הכללים פורסמו ברשומות בשנת תשנ"ד (1994) [פריט 52]. כללים חדשים של תעתיק פשוט לצורכי שילוט ומיפוי נדונו בוועדת הדקדוק בשנת תשס"ז (2007) במסגרת המהלך הכולל של האחדת הכיתוב בשלטים (ראו לעיל עמ' 83). הם אושרו במליאת האקדמיה בישיבתה במרחשוון תשס"ז (נובמבר 2006) [פריט 47]. בתעתיק זה חוזק כיוון התעתיק הפונטי: תעתיק **ص** (ס') ותעתיק **غ** (ו').

בשנים תש"ע-תשע"א (2010-2011) דנה ועדת הדקדוק בשאלת היחס בין התעתיק הפשוט לתעתיק המדויק כפי שנקבעו בשנת תש"ן ובשאלת הניקוד של התעתיקים. הוועדה החליטה שלא להעמיד תעתיק מדויק אלא להציע חלופות לצרכים מדעיים. כמו כן נקבעה דרך הכתיבה בניקוד ושלא בניקוד ועודכנו מקצת הכללים של הסימנים המיוחדים. הכללים אושרו במליאת האקדמיה באדר ב' תשע"א (מארס 2011) [פריט 48], והודעה על כך פורסמה ברשומות [פריט 56]. הכללים כולם עודכנו באתר האקדמיה במרשתת [פריט 55].

התעתיק מעברית לערבית והתעתיק מערבית לאותיות לטיניות

שני התעתיקים הללו נקבעו בשיתוף פעולה בין המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית ובין ועדת השמות הממשלתית.

התעתיק מעברית לערבית

תעתיק זה נדון לראשונה בפגישה בין נציגי האקדמיה ללשון העברית, נציגי ועדת השמות הממשלתית ונציגים של האקדמיה ללשון הערבית (שהייתה אז בתהליך הקמה) בתשרי תשס"ז (ספטמבר 2006). שתי מגמות מנוגדות עלו בדיון: האחת תעתיק על פי ההגייה הישראלית הרווחת, והאחרת תעתיק על פי הגיזרון. בין השאר נטען כי תעתיק על פי ההגייה מנתק את הקשר בין שתי הלשונות ואת הקשרים הגיזורניים בשמות. שאלה אחרת הייתה אם לתעתק את שמות היישובים העבריים לערבית או לכתוב את השמות העבריים המקובלים בערבית ליישובים אלו.

ההכרעה בעניין התעתיק הזה הועברה לוועדת משנה של ועדת השמות הממשלתית בהשתתפות נציג מן המזכירות המדעית של האקדמיה. ועדת המשנה נועצה בחברים באקדמיה ללשון הערבית שבהקמה. בסופו של דבר הוסכם שהתעתיק ייקבע על פי ההגייה. לדוגמה: ט מתועתקת ת (ולא ط); ז מתועתקת تس (ולא ص). כמו כן נקבעו סימנים מיוחדים לעיצורים שאין כנגדם אותיות בערבית: ح (רפה) מתועתקת ح; گ מתועתקת گ; ف מתועתקת ف. עוד נקבע כי בשלטים ייכתב שם היישוב כפי שהוא בפי רוב תושביו – בשלוש הלשונות. אם יש לו שם מקובל מאוד בשפה האחרת (עברית או ערבית) הוא יבוא בסוגריים אחרי השם הראשי ויירשם בלשון המתעתיק.

התעתיק מערבית לאותיות לטיניות

גם תעתיק זה נדון בוועדת משנה של ועדת השמות הממשלתית בהתייעצות עם האקדמיה ללשון הערבית שבהקמה ובשיתוף המזכירות המדעית של האקדמיה.

הכללים מבוססים על כללי התעתיק שנקבעו בתקופת המנדט ועל שיטות התעתיק המקובלות במדינות ערב והמאושרות על ידי האו"ם.

הכללים לתעתיק מעברית לערבית ומערבית לאותיות לטיניות גובשו סופית בישיבת ועדת המשנה של ועדת השמות הממשלתית באדר תשס"ז (מארס 2007) ואושרו במליאת ועדת השמות הממשלתית בישיבתה בסיוון תשס"ז (מאי 2007).

הגופים הקשורים לתעתיק

שאלת התעתיק לסוגיו היא מעניינם של מוסדות וארגונים אחדים. התעתיק מעברית לכתב לטיני, ובעיקר תעתיקי שמות יישובים ומקומות, מעסיק כמה גופים במדינת ישראל. ועדת השמות הממשלתית, הפועלת במשרד ראש הממשלה, קובעת את שמות היישובים והעצמים הגאוגרפיים בארץ. גופים אחרים אחראים לשילוט ולמיפוי: החברה הלאומית לדרכים (לשעבר מע"ץ), המרכז למיפוי ישראל (מפ"י) והחברה הממשלתית לתיירות, המופקדת על שילוט אתרי התיירות (השלטים החומים). הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, החולשת על כל המידע הקשור לאוכלוסיית מדינת ישראל, נדרשת מטבע הדברים גם לשמות יישובים ומוציאה מדי פעם בפעם רשימה של שמות יישובים בכתב עברי ובכתב לטיני. גם מכון התקנים נדרש לסוגיית התעתיק. בעיריות ובמועצות המקומיות יש ועדות שמות הקובעות שמות לרחובות, לכיכרות וכדומה, והן אף מופקדות על השילוט בתחום שיפוטן.

נספח: חוק לתיקון פקודת התעבורה (מס' 73), התשס"ו-2005¹

1. תיקון סעיף 70. בפקודת התעבורה,² בסעיף 70, בפסקה (1), בסופה יבוא "ובכלל זה כללים, באישור ועדת הכלכלה של הכנסת, בדבר קביעת כתיב אחיד בעברית, בערבית ובאנגלית של שמות המופיעים על גבי תמרורים המוצבים בדרכים".

2. תקנות ראשונות לפי סעיף 70(1) בפקודה, כנוסחו בסעיף 1 לחוק זה, יובאו לאישור ועדת הכלכלה של הכנסת בתוך תשעה חודשים מיום תחילתו של חוק זה.

1. התקבל בכנסת ביום י"ח בכסלו התשס"ו (19 בדצמבר 2005). הצעת החוק ודברי חסבר פורסמו בחצעות חוק הכנסת 89, י"ב בתמוז התשס"ה (19 ביולי 2005), עמ' 209.
2. דיני מדינת ישראל, נוסח חדש 7, עמ' 173ד; ס"ח [ספר החוקים] התשס"ה, עמ' 747. [סעיף 70 נפתח בלשון זה: "שר התחבורה רשאי להתקין תקנות בענינים אלה". לשון הפסקה הראשונה (1) אחרי העדכון: "חסדר התעבורה וקביעת כללים לשימוש בדרכים בשביל כלי רכב, הולכי רגל ואחרים, לרבות לעניין צמצום זיהום האוויר, ובכלל זה כללים, באישור ועדת הכלכלה של הכנסת, בדבר קביעת כתיב אחיד בעברית, בערבית ובאנגלית של שמות המופיעים על גבי תמרורים המוצבים בדרכים".]